

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAILO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котрлујевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из напписа на влашћаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повратак у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили истаок“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власиеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ

ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ НА ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОМ ПРОЦЕСУ У БАЊОЈ ЛУЦИ 1915–1916. ГОДИНЕ

Апстракт. – Владимир Ћоровић (1885–1941) био је један од водећих српских интелектуалаца у Босни и Херцеговини с почетка XX вијека. Његов вишегодишњи рад у друштву „Просвјета“ и национално прегалаштво означили су га као једног од „велеиздајника“ којима је суђено на судском процесу у Бањој Луци 1915–1916. Био је то највећи судски процес вођен у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата који су аустроугарске власти повеле са циљем трајног уништења српског националног покрета у земљи, те институција и појединаца који су га представљали.

Кључне ријечи: Владимир Ћоровић, Велеиздајнички процес, Бања Лука, Први свјетски рат, друштво „Просвјета“, Васил Грђић

Антисрпске демонстрације које су се прошириле Босном и Херцеговином последице убиства Франца Фердинанда и његове супруге 28. јуна 1914. организоване су махом по истој матрици. Хрватско и муслиманско становништво дефиловало је улицама босанскохерцеговачких градова носећи са собом царске слике и државне заставе са црним флором, харајући при томе по српским школама, црквама, дућанима, хотелима и приватним становима уз прећутну сагласност војске и полиције. Службена штампа настојала је оправдати протесте називајући харангу против Срба „патриотским окупљањима“ или „спонтаним изливима народног гњева“. Поједини муслимани и Хрвати искористили су атмосферу антисрпске хистерије

створене уочи рата како би под кринком „патриотских манифестација“ пљачкали и уништавали српску имовину.¹

Аустроугарске власти су по званичној објави рата Србији предузеле низ репресивних мјера усмјерених против Срба које су укључивале физичке ликвидације, депортовање у логоре и узимање угледних личности за таоце. Послије суђења Гаврилу Принципу и друговима одржаног октобра 1914. власти су одлучиле задати коначан ударац свим српским националним организацијама у земљи и њиховим представницима.² Први на удару били су ђаци средњошколци – симпатизери „Младе Босне“ којима је суђењено на процесима у Бањој Луци, Сарајеву, Травнику и Бихаћу.³ Убрзо потом услиједила су суђења старијој генерацији српских интелектуалаца.

Прогоне цивилног становништва пратило је затирање српске духовности и културе. Суспендовање ћирилице из јавне употребе образложено је тврдњом да је ово писмо темељ оријенталног (византијског) схватања свијета и стога као страни тијело штети западњачком карактеру Аустроугарске.⁴ Забрана ћириличног писма није била ограничена само на простор Босне и Херцеговине и Хрватске, већ је касније проширена на Србију и Црну Гору, па је српски народ у свим државама у којима је тада живио остао без права да се служи властитим писмом.⁵ Укидање српских школа правдано је као акт самоодбране државе и коначно гушење нелојалних стремљења у широким слојевима српског становништва. Умјесто да подижу лојалне грађане, српске школе су према мишљењу власти одгајале

¹ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград–Вишеград 2016, 23–52; Ђ. Мikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*, Banjaluka 2011, 23–41.

² Још у вријеме Скадарске кризе када се назирао рат Србије и Аустроугарске, земаљски поглавар генерал Оскар Поћорек прогласио је почетком маја 1913. тзв. изнимне мјере којима су распуштена сва српска културна друштва, укључујући и „Просвјету“. Национална друштва муслимана, Хрвата и Јевреја наставила су са радом. Како тада није дошло до рата, изнимне мјере су обустављене, али се већ тада могло наслутити каква судбина очекује српске националне организације и њихове представнике у Босни и Херцеговини у случају рата; (прим. Б. М.)

³ М. Рapić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Sarajevo 1972, 177–178.

⁴ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, 78–81. Изразито десничарски и антисрпски *Хрватски дневник* писао је како су српска вјера и ћирилично писмо били у функцији „посрбљавања јужних земаља Монархије“; *Hrvatski dnevnik*, Sarajevo, br. 325, 12. studeni 1915.

⁵ М. Ковачевић, *Аустроугарске забране српског језика и ћирилице као посљедица сарајевског атентата*, Ћоровићеви сусрети 2013. године – Међународни научни скуп историчара „Сарајевски атентат 1914“, Београд–Гацко 2014, 255.

злочинце „који су први бацили угарак на свјетски рат“.⁶ Поменуће мјере пратило је распуштање црквено-школских општина и укидање Статута о црквено-школској аутономији из 1905.⁷

Сва културна, просвјетна и хуманитарна друштва са српским предзнаком, попут „Просвјете“, „Сокола“, „Побратимства“ и других, распуштена су због сумње да су ширила антидржавну и великосрпску пропаганду. Министар Л. Билински препоручио је најстроже поступање са српским националним организацијама, у првом реду „Просвјетом“, за коју наводи да су у њој сједињени сви Срби без обзира на страначку припадност. Сматрао је да „Просвјета“ хитно мора прећи у руке људи лојалних држави.⁸ Како би доказао „Просвјетину“ антидржавну и велеиздајничку активност земаљски поглавар Оскар Поћорек формирао је посебну владину комисију са задатком да прегледа архиву друштва, статуте, записнике сједница Главног одбора и анализира друштвена гласила. Елаборат о обављеном послу упућен је у Беч 10. новембра 1914.⁹ Као кривица друштва сматрало се чак и слање ученика на школовање у Србију иако је влада то одобравала под условом да такве школе не постоје у Монархији.¹⁰ Комисија је детаљно прегледала „Просвјетина“ штампана издања, посебно *Календаре* за 1910. годину (уредник Ђорђе Чокорило), 1911. годину (уредник Владимир Ђоровић) и за раздобље од 1912. до 1914. године (уредник Ристо Радуловић). Иако претрес архиве друштва није открио никакве доказе о тзв. велеиздајничким активностима, власти су донијеле наредбу о распуштању „Просвјете“ која је ступила на снагу 31. јануара 1915.¹¹

Најважнији судски процес одржан у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата организован је у Бањој Луци¹² од 3. новембра 1915. до 22. априла 1916. против 156 српских културних, политичких и јавних

⁶ Г. Суботић, *Просвјетини радници осуђени на Велеиздајничком процесу у Бањалуци*, *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987, 221–222.

⁷ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештеништво у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, 79–80.

⁸ *Политика*, Београд, бр. 7.770, 21. децембар 1929.

⁹ Б. Маџар, *Просвјета, српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука–Српско Сарајево 2001, 175.

¹⁰ *Исто*, 176.

¹¹ Као разлози распуштања друштва наводе се противзаконита дјелатност у великосрпском духу против интереса државе, тајне везе са „Народном одбраном“ и српским друштвима у Америци и Србији, слање студената и ђака на школовање у Србију, субверзивна дјелатност Васиља Грђића и друго; *Исто*, 180.

¹² Званично: Процес против Васиља Грђића и других; прим. Б. М.

радника, свештеника и сељака.¹³ Пред судије су изведени представници свих друштвених слојева, од неписмених сељака, преко трговаца, занатлија и гостионичара, све до свештеника, учитеља, адвоката и интелектуалаца. Шаролик састав оптужених био је за суд доказ како је „дух велеиздаје“ захватио цјелокупан српски народ.¹⁴ Процес у Бањој Луци имао је иста обиљежја као и многи други судски процеси усмјерени против покрета за југословенско уједињење и Србије као центра таквог окупљања. Циљ аустроугарских власти био је доказати како искључиву кривицу за избијање рата сноси Србија због своје политичке и културне пропаганде у Босни и Херцеговини. Већина оптужених осумњичена је да су били чланови и повјереници „Народне одбране“.¹⁵ Пред судом у Бањој Луци поновљене су аустроугарске оптужбе изречене како у јулском ултиматиму, тако и у каснијем ратном манифесту цара Франца Јозефа којим је Србија оптужена за „злочиначко роварење“, „поткопавање темеља државног поретка“ и „подстрекивање омладине на велеиздајничка дјела“.¹⁶

Прорежимска штампа, посебно у Хрватској, повела је лjeta 1914. жестоку антисрпску кампању којом је настојала да оправда објаву рата и агресију, а кривицу за његов почетак пребаци на страну Краљевине Србије и српског народа уопште. У том контексту често је помињана „Народна одбрана“ као средиште антимонархијске и великосрпске политике. За изасланика „Народне одбране“ који је 1912. гостовао у Сарајеву на десетогодишњици „Просвјете“ наводи се да је ту прилику искористио како би чланове „Просвјете“ придобио за интересе ове организације. „Народна одбрана“ је наводно путем својих повјереника „разносила отров буне и у кругове одраслих и у кругове младежи, која још не може зрело да суди“.¹⁷ Према писању загребачких *Новосић* атмосфера мржње и непријатељства коју је „Народна одбрана“ гајила према Аустроугарској на крају је изродила „акт тероризма“ – убиство престолонаследника Франца Фердинанда.¹⁸ Лист даље пише како су атентати на високе званичнике

¹³ Овај број укључује 112 ожењених мушкараца чије су породице имале укупно 335 дјеце; 12 мушкараца је имало петоро дјеце, девет мушкараца је имало шесторо дјеце, тројица мушкараца су имала седморо и још тројица осморо дјеце, један оптуженик је имао деветоро, а један 11 дјеце; *Austro-magyar judicial crimes. Persecutions of the Yugoslavs. Political trials 1908–1916*, London 1916, 49.

¹⁴ Г. Суботић, *Просвјетини радници осуђени на Велеиздајничком процесу у Бањалуци*, 221.

¹⁵ М. Екмећић, *Žalosna baština iz godine 1914*, Veleizdajnički proces u Banjaluci, Banjaluka 1987, 29–30.

¹⁶ *Sloga*, Karlovac, br. 30, 2. kolovoz 1914; *Nezavisnost*, Bjelovar, br. 36, 1. kolovoz 1914; *Karlovac*, Karlovac, br. 124, 1. kolovoz 1914.

¹⁷ *Novosti*, Zagreb, br. 223, 18. kolovoz 1914.

¹⁸ *Исјео*.

које су 1912. и 1913. извели Лука Јукић, Стјепан Дојчић и Јакоб Шефер резултат пропаганде „Народне одбране“.¹⁹

Даље се наводи како је „Народна одбрана“ организовала комитске курсеве за обуку добровољаца из Босне и Херцеговине иза којих су стајали Воја Танкосић, Милан Прибићевић и Божидар Јанковић.²⁰ Ширећи пропаганду ван граница Србије, „Народна одбрана“ је јужнословенске дијелове Монархије називала „подјармљеним српским крајевима“. За једног од најопаснијих агитатора именован је Живојин Дачић, директор српске државне штампарије који је често путовао по Аустроугарској организујући „антидржавна предавања“.²¹ Уочи видовданског атентата, према писању *Обзора*, „злочиначка агитација ‘Народне одбране’ и њезиних сумишљеника“ била је концентрисана на личност надвојводе Франца Фердинанда. За Гаврила Принципа и Трифка Грабежа писано је да су још током школовања затровани идејама „Народне одбране“.²² У настојању да се српске комите прикажу у што мрачнијем контексту у штампи су објављивани текстови у којима су они означени као безобзирни кољачи који су међу становништвом Македоније починили масовне злочине.²³ Извјештавајући са суђења Принципу и друговима, загребачки *Јутарњи лист* писао је како је „Народна одбрана“ заправо продужена рука српске владе која је „отрвала све слојеве југословенског живља својим огавним дјеловањем“. Друштво је наводно за своје циљеве придобило све српске просвјетне, црквене, културне и привредне организације. Сматрајући Франца Фердинанда највећом препреком „великосрпској идеји“ власти у Београду су одлучиле да он мора бити уклоњен за шта су придобили више „фанатизованих“ и „залуђених“ младића.²⁴

На суђењу у Бањој Луци настојало се доказати како су све српске културно-просвјетне и хумане организације из Босне и Херцеговине радиле по наредбама „Народне одбране“ која је означена као центар револуционарних активности усмјерених против Аустроугарске. Тужиоци су сматрали да је „Народна одбрана“ под „маском културног подизања својих сународника“ затрвала народ велеиздајничким идејама.²⁵ При томе је игнорисана чињеница да, иако је повремено имао подршку из Србије,

¹⁹ *Истио*.

²⁰ *Obzor*, Zagreb, бр. 225, 16. kolovoz 1914.

²¹ *Истио*.

²² *Истио*.

²³ *Ilustrovani list*, Zagreb, бр. 31, 1. kolovoz 1914.

²⁴ *Jutarnji list*, Zagreb, бр. 868, 28. listopad 1914.

²⁵ S. Bandžović, *Narodna odbrana i njena organizacija na Banjalučkom veleizdajničkom procesu*, Veleizdajnički proces u Banjaluci, Banjaluka 1987, 193.

српски национални покрет у Босни и Херцеговини није увезен са стране, већ је самоникао, настао и развијао се у Босни и Херцеговини у специфичним историјским околностима. Годинама по окончању процеса, један од оптужених Владимир Ћоровић, записао је како је српска национална свијест у Босни и Херцеговини била довољно жива и развијена много прије настанка „Народне одбране“.²⁶ Сви судски процеси вођени током рата у Босни и Херцеговини који су довођени у везу са „Народном одбраном“ прецењивали су значај ове организације чиме је тенденциозно занемаривана аутохтоност српског националног покрета у покрајинама.

Оптужбу у процесу против Васиља Грђића и других заступали су јавни тужиоци Виљем Кениг и Жига Пинтер, док су окривљене бранили адвокати Данило Димовић, Владо Андрић и Јосип Соукал, судски савјетник. Првооптужени на процесу био је Васиљ Грђић, кога је оптужница теретила да је у намјери да се покрајине насилно отргну од Монархије и припоје Србији приступио „Народној одбрани“ и био њен вођа и главни заштитник.²⁷ Кључни доказни материјал на коме се заснивала оптужница биле су биљешке и дневници мајора Косте Тодоровића из војног округа у Лозници пронађене по аустроугарском освајању тог мјеста и обиман пропагандни материјал „Народне одбране“. У доказе су уврштена и многобројна штампана издања српских националних организација из Босне и Херцеговине, премда су сви листови на које су се тужиоци позивали имали званичне дозволе власти.

Пред аустроугарским судом нашла су се три најважнија функционера „Просвјете“: предсједник Симо Мирковић, главни секретар Васиљ Грђић, те секретар и уредник листа *Просвјета* др Владимир Ћоровић.²⁸ Обзиром да је „Просвјета“ била средиште цјелокупног српског културно-просвјетног рада у земљи и матица свих српских националних удружења, њеним уништењем власти су настојале трајно дисквалификовати и уништити српски национални покрет.

²⁶ В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992, 592.

²⁷ Васиљ Грђић је рођен 1875. у Гацку. Гимназију у Сарајеву је завршио 1898, а потом је у Бечу студирао технику, касније филозофију са историјом и географијом. До ступања у „Просвјету“ бавио се махом новинарством и политиком. Краће вријеме је радио као уредник листа *Српска ријеч*. Када је 1907. у Мостару покренут опозициони лист *Народ*, Грђић је постао члан редакције и један од најважнијих сарадника. У Босанском сабору је од 1910. заступао срезове Невесиње, Гацко и Билећа. Био је члан Народног вијећа за Босну и Херцеговину, а између два рата посланик у скупштини Краљевине СХС/Југославије. Његова супруга Георгина рођена је у Приједору у угледној породици Стојановић. Била је сестра народног хероја Младена и вајара Сретена Стојановића. Грђић је преминуо 1934. у Београду (прим. Б. М.).

²⁸ Б. Мацар, *Просвјета, српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, 185.

Ћоровић је суду био интересантан као један од највећих српских интелектуалаца са почетка XX вијека повезан са многим јавним личностима из Краљевине Србије. За Ћоровића се у судским списима наводи да се у политичком животу истицао још током студија као члан српског академског друштва „Зора“ у Бечу гдје је 1905. објавио чланак *Историја „Зоре“* у којем се говори о идеји српског ослобођења и уједињења.²⁹ Ћоровић је током испитивања детаљно говорио о свом дјетињству и школовању. Осам разреда гимназије завршио је у Мостару у разреду у којем су Срби били мањина, али у којем међу ђацима није било политичких или националних размирица. Није крио чињеницу да је годину дана био на мјесту предсједника друштва „Зора“, напоменувши да је оно било смјештено у истој згради гдје и хрватско друштво „Звонимир“.³⁰ Ћоровић је током 1909. и 1910. у *Босанској вили* објавио више чланака у којима је, према властитом признању, упозоравао да се домаћа интелигенција, на своју и штету народа, превише бави политиком.

Истражиоце су посебно занимале Ћоровићеве везе са Београдом, чему је током испитивања посвећено много простора. Ћоровић је у Београду први пут приватно боравио 1904. када је посјетио свог рођака, трговца Стеву Јовановића. Каснији боравци у Београду били су у вези истраживања грађе за докторску дисертацију о Лукијану Мушицком, коју је одбранио јуна 1908.³¹ У то вријеме упознао се са Јеленом Скерлић, сестром Јована Скерлића са којом се касније и оженио. Ћоровић се бораваћи у Београду махом кретао у круговима научних радника и интелектуалаца, а са некима од њих, попут Стојана Новаковића, Јаше Продановића, Љубомира Стојановића и Љубомира Ковачевића, постао је близак пријатељ.³²

Анексија Босне и Херцеговине затекла је Ћоровића у Бечу гдје је завршавао студије. Признао је да се о реакцијама на анексију информисао путем штампе. Према Ћоровићевом мишљењу, Стојан Новаковић је анексију сматрао као готову и непромјенљиву чињеницу, али му је било познато да су многе јавне личности у Србији заговарале идеју да се ситуација настала анексијом мора силом промјенити. Истражиоци су помно биљежили све о Ћоровићевим односима са Јованом Скерлићем који је, како је изјавио Ћоровић, припадао оној групи интелектуалаца која је проповједа-

²⁹ *Optužnica Državnog odvjetništva u Banjoj Luci protiv Vasilja Grđića i drugih*, Banjaluka 1915, 218–220.

³⁰ Архив Босне и Херцеговине (=АБиХ), Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

³¹ Ћоровић је докторску тезу одбранио пред комисијом у којој су били Ватрослав Јагић и Константин Јиречек (прим. Б. М.).

³² АБиХ, Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

ла слогу Срба и Хрвата. Скерлић је сматрао да се та два народа морају економски и културно подићи како би временом постали битан фактор на југу Монархије.³³

По одбрани доктората Ћоровић је одлучио да се специјализује у области старе рукописне књижевности због чега је отпутовао у Минхен, потом Париз и Болоњу. Вративши се у Сарајево, Ћоровић је посетио барона Пинтера који га је одговорио од идеје да прихвати радно мјесто на Универзитету у Београду и предложио му намјештење у Земаљском музеју у Сарајеву на позицији књижничара. У Земаљском музеју је радио све до новембра 1914. када је суспендован због ангажовања у „Просвјети“.³⁴

Владимир Ћоровић је 1910. изабран за секретара „Просвјете“ и ту позицију је обављао све до распуштања друштва. Пред судом је истицао како је још у вријеме студентских дана био против политизације јавних установа. Уочи отварања Босанског сабора у „Просвјети“ је закључено да у Главном одбору друштва не смије радити ниједан активни политичар. Ћоровићев рад у „Просвјети“ био је пред судом детаљно испитан. Тако су истражиоци дошли до сазнања да је Ћоровић неко вријеме радио и као привремени књижничар, али је ту позицију напустио када је друштво ангажовало сталног радника на том послу.³⁵ Бранио се да књиге из „Просвјетине“ библиотеке није узимао јер је у Земаљском музеју имао на располагању велику библиотеку коју је користио приликом научних истраживања. Ћоровић је тврдио да брошуре „Народне одбаране“ није никада имао у рукама нити му је било познато да се поједини примјерци налазе у „Просвјетиној“ библиотеци.³⁶

Према Ћоровићевој изјави датој у истрази, „Просвјета“ је имала за циљ да културно и национално подигне српски народ у чему се друштво угледало на друге „културом старије и јаче народе“. Ширећи чланство, „Просвјета“ је све више гранала и продубљивала своје активности. Како се ниједан народ није могао културно подићи без претходног економског напретка, тако је и „Просвјета“ радила на јачању српских земљорадничких задруга и других привредних установа. Ћоровић је потврдио како је друштво блиско сарађивало са соколским и антиалкохоличарским удружењима у Босни и Херцеговини, напомињући да се соколска идеја најприје родила у Чешкој да би је временом прихватили сви словенски народи. Колико му је било познато, „Просвјета“ никада није давала стипендије

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Посао сталног библиотекара од августа 1912. обављао је Ђорђе Пејановић (прим. Б. М.).

³⁶ АБиХ, Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

ђацима који нису рођени у Босни и Херцеговини. Током 1912. почело се активно радити на оснивању „Просвјетине“ централне библиотеке. У том смислу друштво се за помоћ обратило многим научним и културним институцијама ван Босне и Херцеговине како би библиотеци донирали неопходне књиге. Подршка и помоћ затражена је од *Српског књижевног гласника*, „Матице Српске“, „Матице Хрватске“ и „Југославенске академије знаности и умјетности“.³⁷

Првооптуженог на процесу Васиља Грђића упознао је још током гимназијских дана у Мостару, али се тада нису дружили. Када је Ћоровић почео радити у „Просвјети“ Грђић је већ био чиновник друштва и уредник неких штампаних издања. Коментаришући Грђићев политички рад, Ћоровић је истражиоцима дао неколико занимљивих опажања. Сматрао је да се Грђић у Сабору истицао као најватренији члан политичке групе окупљене око листа *Народ*. Такав Грђићев ангажман могао је, према Ћоровићевом мишљењу, наштетити интересима „Просвјете“ јер је од друштва одбијао присталице других српских политичких фракција. Под притиском многих чланова „Просвјете“ Грђић је ипак пристао да преда свој саборски мандат, али тај чин никада није верификован јер се у међувремену догодио атентат на Франца Фердинанда, а Сабор је потом престао са радом.³⁸

Тужиоци су сматрали да је Ћоровић издавањем и ширењем „Просвјетиних“ публикација и одржавањем јавних предавања подбуњивао народ против власти.³⁹ Против Ћоровића је свједочио и Коста Херман, директор Земалског музеја у Сарајеву, теретећи га за везе са српским опозиционим интелектуалцима Николом Стојановићем, Ристом Радуловићем, Шћепаном и Васиљем Грђићем.⁴⁰ Херман наводи да је Ћоровић представљао „погонску снагу“ друштва „Просвјета“. Како би га што више компромитовао Херман је изјавио да му се Ћоровић својевремено хвалио да је желио ратовати као српски добровољац у балканским ратовима.⁴¹ Према Хермановим тврдњама, Ћоровићев рад на научном и књижевном пољу био је тек маска којом је прикривао своју политичку активност.⁴²

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ Ђ. Микић, *Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini*, Veleizdajnički proces u Banjaluci, Banjaluka 1987, 69; Ђ. Микић, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*, 294–295.

⁴⁰ Б. Маџар, *Просвјетина, српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, 186.

⁴¹ Исто.

⁴² Ђ. Микић, *Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini*, 69.

Ђоровић је у истрази признао да је чуо за „Народну одбрану“, али му нису били познати циљеви друштва нити средства за њихово остваривање. Тврдио је да „Просвјета“ није била ни у каквој вези са „Народном одбраном“, а уколико је „Народна одбрана“ у својој мрежи повјереника имала и неког члана „Просвјете“, онда је свако појединачно требало да одговара за своје поступке. Ђоровић је изјавио да од стране „Просвјете“ никада и нигдје није истицано да је циљ друштва политичко уједињење Босне и Херцеговине са Србијом.⁴³

Истражиоци су знатну пажњу посветили штампаним издањима „Просвјете“, посебно *календарима*, тражећи у њиховом садржају текстове компромитујућег, антидржавног или велеиздајничког садржаја. Први „Просвјетин“ *Календар* штампан је 1904, а уредио га је Владимир брат Светозар Ђоровић. Од 1906. излазио је мјесечник *Просвјета*.⁴⁴ Већ у *Календару* за 1910. истражиоци су као провокативне издвојили двије пјесме Алексе Шантића.⁴⁵

У оптужници се наводи како је окривљени Владимир Ђоровић уређивао *Календар* за 1911. у којем је, између осталих, штампан чланак Јована Скерлића у којем се помиње „Народна одбрана“.⁴⁶ Тужиоци су из тога извели закључак да је оптужени сасвим сигурно био упознат са радом те организације јер је сам признао да је тај чланак прочитао и пустио га у штампу.⁴⁷ *Календар* из 1911. доноси неколико важних текстова који се на-

⁴³ АБиХ, Сарајево, Процес Василију Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

⁴⁴ *Исто*.

⁴⁵ Ради се о пјесмама „Моја отаџбина“ и „Ми знамо судбу“. У другој се налазе и сљедећи стихови: „Ми знамо судбу и све што нас чека, ал страх нам неће заледити груди! Волови јарам трпе а не људи, Бог је слободу дао за човека“; А. Шантић, *Ми знамо судбу...*, *Календар Просвјета* за 1910, Сарајево 1909, 138.

⁴⁶ У тексту се наводи: „Сви они који су писали о Словенима као раси констатовали су код њих једну општу црту: слабу вољу, недостатак личне иницијативе, пасивност, неспособност за дуг напор и истрајан рад, (...). Код нас Срба та словенска апатичност и пасивност још је појачана утицајем оријенталскога фатализма. На нашу неизмерну несрећу ми смо четири или пет векова робовали под једном оријенталском расом, (...). Једна од највећих и најпотребнијих рефорама у нашем општем народном животу јесте преображај нашега духа, нашега схватања националног и политичког рада, (...). Било би неправично рећи да код нас нема никаквих предзнака разумнога и плодног личног прегнућа, приватне иницијативе. Последњих година се код нас јавило неколико установа, које предсказују нови дух у нашем друштву, тако земљорадничке задруге, трговачка и занатлијска удружења, *Просвјета*, *Српска Зора*, *Привредник*, *Културна Лига*, *Народна Одбрана*, народне читаонице и књижнице, гимнастичка друштва, курсеви за неписмене и тако даље“; Ј. Скерлић, *Лична и народна иницијатива*, *Календар Просвјета* за 1911, Сарајево 1910, 41–44.

⁴⁷ *Оптужница Државног одвјетништва у Банjoj Luci*, 218–220.

међу као својеврсни програми будућег српског националног рада. Ристо Радуловић је упозоравао да је окупацијом Босне и Херцеговине створена опасност „да од тога модернога живота, који је завирио доласком Аустрије у нашу домовину, примимо рђаве стране, наличје цивилизације и да тако пођемо путем дегенерације – однорођавања“.⁴⁸ Даље се наводи како је Владимир Ћоровић у *Календару* за 1911. објавио чланак у којем је критиковао владину школску политику због тога што је субвенционисала њемачке школе, а сасвим занемарила српске.⁴⁹ Суд је као отежавајућу околност оптуженом нагласио да у *Календару* из 1911. није било помена о доласку цара Франца Јозефа 1910. у Босну и Херцеговину, мада су „Просвјетина“ издања обилувала сликама чланова династије Карађорђевић и српске војске у балканским ратовима.⁵⁰ Окривљени се бранио образложењем да је то про-

⁴⁸ „Зато прва наша потреба нека буде економско подизање народа, које се постизавало увођењем земљорадничких задруга, развијањем симбола за штедњу, освајањем трговина, заната, отварањем штедионица и банака. Све то нека се подиже смишљено, с планом, сваки члан нашег друштва нека сарађује у изградњи националног благостања. На тај начин подигнућемо село, које данас стоји на најбједнијем степену, освојићемо вароши, које су нужни супстрат данашње културе и модернога живота“, наводи се у тексту; Р. Радуловић, *Како да радимо?*, Календар *Просвјетина* за 1911, Сарајево 1910, 72–74.

⁴⁹ Уз критику државне просвјетне политике, у тексту се истиче улога „Просвјете“ у културном напретку Срба у покрајинама: „С много разлога, можда с много више него ико други у овој земљи, ми Срби можемо да с извјесним поносом укажемо на наш културни напредак и на овакав какав је. И најнезнатнији успјех за нас је знатно велики успјех у оно доба, кад се по неколико година морало борити, да се народним српским установама може дати народно име и кад се пјевање ма које патриотске пјесме сматрало као злочин против јавнога мира. Сваки успјех био је једна крупна тековина у оно доба, кад се наш народ, коме се није никад пресипало, с ријетким напором скупљао, да кидајући од своје дјеце допринесе нешто општој ствари знајући добро, да за националне установе неће добити никад помоћи од власти. Кад се узме у обзир, да власт није дозвољавала свештеницима, академичарима, чак ни докторима философије да одржавају аналфабетске курсеве у земљи, онда се може мислити, како су били тешки услови за просвјетивање нашега народа, његових широких маса и како је, онда, свака нова школа значила један непрорачунљив добитак и један успјех! С нарочитим задовољством може се, међу тим, указати на десетогодишње дјеловање наше ‘Просвјете’. Основана у доба, кад је по бечким и градачким улицама гладовало неколико наших најбољих синова, што су имали много поноса и много осјећања, она је твор приватне иницијативе и као установа срећне идеје и живе потребе она је примљена као узор и од Хрвата и од Муслимана у нашој отаџбини. Почетак јој је био скроман и рад ограничен. Она је била с почетка само једно потпорно друштво, које је тек касније у раду из године у годину ширило свој програм и постало данас најважнија и најхуманитарнија и најизразитија установа у Босни и Херцеговини“; В. Ћоровић, *Преглед нашег културног рада*, Календар *Просвјетина* за 1911, Сарајево 1910, 74–82.

⁵⁰ *Osuda u ime Njegovog c. i kr: Apostolskog Veličanstva u predmetu Vasilj Grđić i drugi*, Сарајево 1916, 285.

пустио да учини јер није желио да се превише политике увлачи у *Календар*. Тужиоцима је пажњу привукао и текст Стевана Жакуле *Три наша соколска слетића у љог. 1910*.⁵¹ Ћоровић је пред судом бранио став да за „Просвјетина“ штампана издања не може бити одговорно цијело друштво него само уредник. Даље је тврдио да у *Календар* за 1911. никада не би уврстио текстове у којима се спомиње „Народна одбрана“ да је знао за програмске задатке и средства којима се организација служила. Ипак, признао је да је неколико примјерака *Календара* послао у Србију и то људима који су у њему сарађивали.⁵² За цјелокупни „Просвјетин“ *Календар* из 1912. наводи се да је настао под утицајем и по програму „Народне одбране“. Наводно је тенденција овог издања била да се широки народни слојеви упознају са начином и средствима како треба доћи до уједињења свих Срба.⁵³ Осим календара, знатна пажња у истрази посвећена је листу *Просвјетића* чије је писање детаљно анализирано, а спорни текстови „антидржавног“ карактера издвојени су у посебан судски спис.⁵⁴

Тужиоци су сматрали да су „Просвјетине“ покретне библиотеке, умјесто просвјетивања народа, служиле за ширење великосрпске пропаганде, а отежавајућа околност била је чињеница да су садржавале поједине „превратничке књиге“ попут властима омраженог Кочићевог *Јазавца њред судом*, те књиге Алексе Шантића, Станоја Станојевића и поједине календаре, иако многи од тих наслова нису били службено забрањени. „Просвјета“ је сумњичена и због пружања помоћи друштвима „Соко“, „Побратимство“ и српским земљорадничким задругама за које се тврдило да се такође налазе под патронатом „Народне одбране“.

На основу наведеног, тужиоци су закључили да су Васиљ Грђић, Симо Мирковић и Владимир Ћоровић као главни функционери „Просвјете“ ширењем њених штампаних издања, књига, календара и брошура, те организовањем предавања, бунили народ указујући на савршеност и слободу државних институција у Србији, истичићи као антитезу политичку неслободу и подјармљеност Срба у Аустроугарској. Тиме је код српских поданика Монархије требало пробудити мржњу, презир и омаловажавање према свему што је аустроугарско, а фанатизам и љубав према оном што је „србијанско“.⁵⁵

⁵¹ С. Жакула, *Три наша соколска слетића у љог. 1910*, Календар *Просвјетића* за 1911, Сарајево 1910, 94-100.

⁵² АБиХ, Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

⁵³ „Народна одбрана“ и „Просвјетића“ у *Босни и Херцеговини и њихов рад њрошше Аустроугарске – Историјаи* „Народне одбране“ и „Просвјетиће“; АБиХ, Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57.

⁵⁴ *Истито*.

⁵⁵ *Оптушница Државног одвјетништва у Банјој Луци*, 218–220.

Своје ангажовање у „Просвјети“ Ћоровић је објаснио жељом да се помогне сиромашна омладина, доказујући да су „Просвјету“, „Напредак“ и „Гајрет“ водили озбиљни људи који су тиме уједно помагали држави у послу описмењавања и културног подизања становништва. Тврдио је да се „Просвјета“ никада није бавила политиком образлажући то чињеницом да су др Милан Сршкић и др Саво Љубибратић иступили из друштва чим су постали посланици у Сабору.⁵⁶ Оптужени није крио да је друштво имало задатак да јача и чува национални дух у народу јер се без њега није могао замислити ни културни напредак. Сматрајући рад „Просвјете“ сасвим легалним и легитимним, оптужени је упозорио истражиоце да је друштво 1910. добило чак и новчану субвенцију од аустроугарског владара.⁵⁷

Ћоровићу се стављала на терет и његова сарадња са младобосанцима, при чему је суд свакако имао у виду чланак *Млада Босна* аутора Владимира Гаџиновића објављен у спорном *Календару* из 1911. Тужиоцима је највише засметао почетак Гаџиновићевог текста у којем се наводи: „Босна је стара спрска земља. По својој психологији, култури, целом животу. Пет векова ропства оставили су дубок утисак на њеној души. Она је примала ударце, била убијана, падала и клецала, увек носећи у себи неку велику веру, неки велики, топли инстинкт, (...). Њена историја посљедних сто година пуна је просипања крви, ватре и дима. Док су делови нашег народа у другим крајевима улазили у културу, одбијајући од себе оне многобројне варварске приносе ропства, ми смо били бичевани, остали примитивни, неизрађени и голи“.⁵⁸ У *Календару* за 1912. Владимир Гаџиновић је објавио текст *Крик очајника* којим је утемељио култ личности Богдана Жерајића.⁵⁹ Мало је познато да су се дан уочи атентата на Франца

⁵⁶ Б. Маџар, *Просвјета, српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, 187.

⁵⁷ АБиХ, Сарајево, Процес Васиљу Грђићу и другима, IV-14-9, кутија 57-А.

⁵⁸ У тексту се даље наводе пророчанске ријечи: „Културно мењање код нас, које је отпочело, треба наставити енергијом која лежи неексплоатисана у нама самима. Наша земља пуна је мртвих и непробуђених снага, које треба унети у живот, њима се користити, применити их. Али такође она је ситни, груби себичњак, неиздигнут и без сунчаних видика, и њен егоизам цео је мрачан, варварски. Буђење наше земље, њен улазак у културу, ослобођење њено из духовног ропства, које се само делимично отпочело, родиће нову душу, која ће се издвојити из садањег хаоса и која ће бити хумана, топла и далека. Млади босански покрет за обнову своје земље мора се темељити на дубокој, огромној љубави према народу и великој творачкој вери у самог себе. Никаква сила не сме ту љубав угасити и никаква невоља ту веру пољуљати. Тако, спорим и малим радом извршиће се највећи процес у животу народа, ослобођење његово из тамнице и дизање његово до духовне слободе и моралне независности. Наша мала земља, изломљена и нападена, ропска и пуна мрака, може једино поћи тим путем. У стању духовних и економских криза, она се пење новом сунцу, носи нову веру и ствара нови живот. Оно што јој се даје само је мали принос њеној обнови, њеном великом Васкрсу који долази“; В. Гаџиновић, *Млада Босна*, *Календар Просвјета* за 1911, Сарајево 1910, 92–94.

⁵⁹ В. Гаџиновић, *Крик очајника*, *Календар Просвјета* за 1912, Сарајево 1911, 167–169.

Фердинанда у Сарајеву срели Владимир Ћоровић и Гаврило Принцип.⁶⁰ Ћоровић је том приликом рекао Принципу да ће 28. јуна по службеној дужности морати да кроз Земаљски музеј проведе супругу Франца Фердинанда. Принцип га је молио да то не чини, а Ћоровић је тек сутрадан схватио да је Принцип на тај начин желио да му заштити живот, јер је атентат био планиран и при уласку у Музеј, уколико не би успио на другом мјесту.⁶¹

У пресуди се истиче како су предсједник и секретар друштва његови главни функционери који друштву дају правац и живот, а како би га могли успјешно водити они су морали бити у све одлично упућени, па зато не стоје приговори оптужених како нису одговорни за закључке неких сједница јер на њима нису били присутни. Судије су сматрале како су оптужени Мирковић и Ћоровић морали знати и за садржај „Просвјетног“ *Календара* из 1914. у којем је поново, по мишљењу власти, објављен низ сумњивих текстова у којима се величају српске побједи у балканским ратовима.⁶²

⁶⁰ Због хроничне беспарице Гаврило Принцип се неколико дана уочи атентата на Франца Фердинанда запослио у „Просвјети“. Секретар друштва Васил Грђић ангажовао га је да преписује записнике сједница. За тај посао примио је десетак круна захваљујући којима је преживљавао дане уочи атентата; С. Ђокић, *Последња зарада Гаврила Принципа*, Календар *Просвјета* за 1928, Сарајево 1927, 169–170.

⁶¹ Ј. Д. Митровић, *Владимир Ћоровић. Прилози за биографију*, Споменик Српске академије наука и уметности, СХХХИ, Одељење историјских наука, 7, Београд 1992, 246.

⁶² Посебну тежину има непотписан чланак у којем се наводи како послје успјеха у балканским ратовима српском народу предстоје нове борбе и изазови: „На три стране борио се Српски Народ, бориле су се слободне српске краљевине Србија и Црна Гора да задобију и очувају заслужену земљу, да Српству очувају нашу дједовину, земље Немањића. На свом походу српска војска знала је само за побједи. Данас је војска код кућа. Ратници могу да приповједају у своме дому о великим данима, ноћима без сна и одмора, о крвавим биткама и јуначким невољама, о несаломљивој снаги српске војске, о лијепим крајевима српским и старим задужбинама наших царева и краљева, које видјеше, о радости робља, кога ослободише. Пуним правом приповједаће се о садашњим побједи толико, колико се причало о давној погибији нашој. О побједи, о снази коју осјећамо, о радости која је свеопшта. Само не треба да заборавимо, да се је и овај пут особито потврдила она ријеч: да се слобода може извојевати само големом борбом. Стотину хиљада мртвих, рањених и обољелих имао је Српски Народ, да би се ослободио само један његов дио. Колико је уз то кућа погорило, колико села и вароши растурено, колико дјеце остало без родитеља. Ове огромне жртве поднио је Српски Народ слободних српских краљевина, да Косово освети, робље ослободи и да сачува освојено од нових освајача. Благословене су ове огромне жртве, јер осигураше бољу будућност Српском Народу. Србин данас може лакше дисати, јер има ведрији поглед у будућност, која ће се завршити великим триумфом, великом снагом и слободом, културом уједињене нације. Предстоје нам још велике борбе, још многа велика дјела, дуготрајни радови, да очувамо и обранимо наш народ. Рада, прегалаштва и пожртвовања требаће још. Нека кроз вијекове свијетле Србину пут бољој будућности примјери великог пожртвовања, које нам показа Народ Српски наших краљевина“; *Аноним*, Календар *Просвјета* за 1914, Сарајево 1913, 180.

Ћоровић је према мишљењу судија долазећи у додир са српским политичарима различитих убјеђења морао знати да има и оних који су били мишљења да Босну и Херцеговину треба издвојити из састава Монархије. Исти циљ имала је и „Народна одбрана“, по броју чланова и личностима који су јој били чланови „најугледније и најпознатије друштво у Србији“. Објављујући у „Просвјетиним“ издањима слике чланова династије Карађорђевић и Петровић те текстове о улози Србије у балканским ратовима, оптужени је јасно исказао став да српски народ у Босни и Херцеговини сматра дијелом српског народа у Краљевини Србији, а краља Петра за свог владара.⁶³

На казну смрти вјешањем 22. априла 1916. осуђено је 16 лица, иако је тужилац тражио смртне казне за свих 156 оптуженика. Оптужбе су ослобођена 53 лица. Врховни суд у Сарајеву је почетком фебруара 1917. након разматрања жалби одбране и тужилаштва, уз неколико корекција, потврдио раније пресуде. Првооптужени на процесу Васиљ Грђић осуђен је на казну смрти, а као „најтежи“ кривац морао је прије смрти гледати погубљење петнаесторице својих другова. Према неким мишљењима циљ оваквих пресуда био је да се заплаше истомишљеници осуђених и на тај начин спријечи агитација против Монархије.⁶⁴ Данило Димовић, један од адвоката бранилаца, сматрао је да би већина смртних пресуда била извршена да је процес одржан почетком рата када је у јавности владало „прво ратно бјеснило“. Извршење смртне казне требало је, према Димовићевом мишљењу, бити застрашујуће упозорење за будућност.⁶⁵

Тужиоци су за Владимира Ћоровића тражили смртну казну. Предсједник суда Коломан Милец је изричући пресуду најприје прочитао како је Ћоровић осуђен на двије године тамнице, да би нешто касније објавио казну од пет година затвора.⁶⁶ Врховни суд је казну повисио на осам година тамнице поштрену једним постом сваког трећег мјесеца.

Судски процес у Бањој Луци изазвао је велику пажњу европске јавности, а југословенска емиграција и српска влада предузели су уз помоћ утицајних свјетских државника и организација широку и добро осмишљену акцију за помиловање осуђених на смрт. У компромитовању аустроугарске политике посебно су се ангажовали чланови „Југословенског одбора“ из Босне и Херцеговине: Никола Стојановић, Душан Васиљевић

⁶³ *Osuda u ime Njegovog c. i kr. Apostolskog Veličanstva u predmetu Vasilj Grđić i drugi*, 282–285.

⁶⁴ Д. Живојиновић, *Помиловање осуђених у Бањалучком процесу 1916–1917*, Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917, Лакташи 1996, 103.

⁶⁵ *Правда*, Београд, бр. 12. 125, 18. јул 1938.

⁶⁶ Ђ. Беатовић, Д. Милановић, *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској*, 219.

и Милан Сршкић.⁶⁷ Конзисторијум протестантских цркава у Женеви писмено се обратио министру Иштвану Буријану тражећи да се помилују свештеници осуђени на смрт.⁶⁸ Аустроугарски цар Карло је 26. марта 1917. потписао санкцију којом су помилована лица којима је изречена смртна казна и упутио је шпанском краљу Алфонсу XIII који је информацију проследио даље.⁶⁹ Никола Пашић је неколико дана касније на Крфу добио телеграм са добрим вијестима.⁷⁰ Истовремено када је потписан акт о помиловању у Бечу је боравила „поклонствена делегација“ од 25 чланова из Босне и Херцеговине. Делегација, коју је предводио земаљски поглавар Стјепан Саркотић, пренијела је цару уобичајене изразе лојалности и привржености. Приликом пријема у дворцу *Лаксемберг* гости из покрајина нагласили су да Босна и Херцеговина „одлучно одбија сваку помисао на то да би се њезина будућност одвојила од судбине славodobитне монархије“.⁷¹ Полицијска дирекција у Сарајеву извјестила је крајем маја да је помиловање осуђених на смрт код православних изазвало велику радост, а код других конфесија незадовољство.⁷²

Владимир Ћоровић је казну издржавао у Зеници, а на слободу је пуштен крајем 1917. Животни услови у затвору били су тешки што је утицало на здравље многих осуђеника, па тако и Ћоровићево. Глад у затвору је током 1917. попримила масовне размјере. Многи затвореници су претурали по ђубришту у потрази за храном, а чак су и затворски чувари јели траву како би преживјели.⁷³ Када су се робијашци пожалили управнику на глад, он им је лаконски одговорио: „Били сте спремни да умрете за нашег краља Петра и сада вам се пружа прилика да цркнете“.⁷⁴ Затворе-

⁶⁷ *Стоогодишњица судских процеса у Босни и Херцеговини и Велеиздајничког процеса у Бањалуци (1915–1916)*, Бањалука 2015, 88.

⁶⁸ *Истио*, 92.

⁶⁹ О помиловању осуђених на смрт детаљније код: Д. Живојиновић, *Помиловање осуђених у Бањалучком процесу 1916–1917*, Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917, Лакташи 1996, 93–121; Н. Б. Поповић, *Одјек Бањалучког велеиздајничког процеса у пројаганди југословенског покрета*, Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917, Лакташи 1996, 123–135.

⁷⁰ М. Томашевић, *Бањалучки велеиздајнички процес*, Бања Лука 2011, 44–51; *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 90, 31. mart 1917.

⁷¹ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 90, 31. marta 1917.

⁷² *Стоогодишњица судских процеса у Босни и Херцеговини и Велеиздајничког процеса у Бањалуци (1915–1916)*, 94.

⁷³ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свешћенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, 146–147.

⁷⁴ С. Стојановић, *Истовести*, Београд 2014, 72–74; *Vrbaske novine*, Ванја Лука, br. 306, 13. januar 1934.

ници, измучени од зиме и глади, изгледали су попут авети.⁷⁵ Осуђеници су намјерно били измијешани са „најобичнијим зликовцима“ чиме их је власт настојала понизити и убити у њима свако људско достојанство. Осим хроничног изгладњавања, власти су над заточеницима спроводиле психичку тортуру у смислу њиховог политичког преваспитавања и стварања лојалних поданика.⁷⁶

Шест година прије бањалучког процеса у Загребу је организована велеиздајничка парница против више десетина Срба, чланова хрватско-српске коалиције, оптужених због ширења „великосрпске пропаганде“.⁷⁷ „Просвјетин“ *Календар* је тим поводом објавио чланак којим је уједно наслутио догађаје из Првог свјетског рата: „Свјетска историја XX вијека забележиће црним словима монстр-процес, који се водио против честитих Срба, носилаца морала и правде на њиховој рођеној грудии, Краљевини Хрватској и Славонији. Српска историја забележиће златним словима имена педесет четворице Срба православних, који су недужни трунули мучени глађу и жеђу у мрачној тамници. Светска и српска историја причаће покољенима својим о инквизиторима XX века, (...)“. Неминовни историјски закони правде ипак су однијели побједу, учио је својевремено Војислав Бесаровић, додајући како је држава у којој је вршен овакав акт безакоња против властитих грађана била осуђена да сноси посљедице својих поступака и нестане са лица земље.⁷⁸

---

⁷⁵ М. Поповић, *Из тамнице*, Тузла 1926, 49.

⁷⁶ Сретен Стојановић се сјећао учитеља који је у казнионици имао задатак да преваспитава затворенике, бира им литературу за читање и код њих подстиче оданост према Монархији. Стојановић му је једном приликом рекао да само будала може вјеровати да ће неко после десет година тешке робије моћи да воли Аустроугарску; С. Стојановић, *Истовести*, 68–69. Сличне успомене оставио је и Јездимир Дангић: „Окупаторски просветитељи хтели су да нас убеди да смо синови некаквог босанског народа и да говоримо босански језик, а још прадедови наши столећима и ми сада зовемо се и осећамо Србима“; Ј. Дангић, *Глад и тамница*, Београд 1940, 158.

⁷⁷ Ђ. Беатовић, Д. Милановић, *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској*, Београд 1989, 31–36.

⁷⁸ *Политика*, Београд, бр. 8.378, 6. септембар 1931.

Borivoje Milošević

VLADIMIR ĆOROVIĆ AT THE HIGH-TREASON PROCESS IN BANJA LUKA
IN 1915–1916

S u m m a r y

The most important among several court proceedings held in Bosnia and Herzegovina during the First World War was Banja Luka high-treason process (November 3. 1915 – April 22. 1916) against 156 Serbian political, cultural and public workers, priests and peasants. The key motive for organizing this and similar court proceedings was to transfer responsibility for First world war to the side of Serbia. High-treason processes were part of a well-designed Austro-Hungarian war propaganda against Serbs and their national associations. Three most important officials of Serbian cultural society „Prosvjeta“ Vasilj Grđić, Simo Mirković and Vladimir Ćorović were convicted at Banja Luka trial. This society was founded in 1902. in Sarajevo in order to accelerate cultural and economic development of Serbs in country. Vladimir Ćorović (1885–1941) was one of the most important Serbian intellectuals in Bosnia and Herzegovina. On the eve of the war he worked at the National Museum in Sarajevo. He was sentenced to eight years in prison. Ćorović was released in 1917.